

РЕЦЕНЗИЯ

от чл.-кор. проф. д.ф.н. Стоян Панайотов Буров,
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“,
на дисертационен труд
за присъждане на научната степен „доктор на науките“
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки,
професионално направление 2.1. Филология,
научна специалност „Български език – Съвременен български език“

Автор: Красимира Славчева Алексова

Тема: „Дубитативът в съвременния български език“

Съгласно със заповед № РД-38-425/15.07.2022 г. на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ съм утвърден за член на научно жури за присъждане на научната степен „доктор на науките“ на Красимира Славчева Алексова в професионално направление 2.1. Филология (Български език – Съвременен български език).

1. Общо описание на представените материали

Представените от Красимира Славчева Алексова материали включват дисертационен труд, автореферат, автобиография, списък на отпечатаните или приети за печат научни трудове по темата, копия на дипломата за висше образование и на дипломата за придобиване на образователната и научна степен „доктор“ (към момента на придобиването „кандидат на филологическите науки“).

Авторката е посочила 17 отпечатани студии и статии по темата на дисертацията и една статия, която е под печат. Три от публикациите са издадени в чужбина (Унгария, Русия, Германия).

2. Кратки биографични данни за авторката

Красимира Славчева Алексова, родена на 18 октомври 1965 г., е следвала в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, където през 1988 г. е завършила специалност българска филология. От 1989 до 1997 г. работи като преподавателка по български език в Университета за национално и световно стопанство, а от 1997 досега – в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, Факултет за славянски филологии.

Защитила е кандидатска дисертация по социолингвистика през 1994 г., хабилитира се като доцент през 2005 г., професор – от 2017 г. в Катедрата по български език на ФСлФ при СУ „Св. Климент Охридски“.

3. Актуалност на темата на дисертацията и целесъобразност на поставените цели и задачи

Може да се твърди, че в световен мащаб се наблюдава засилен интерес към темата за евиденциалността особено в типологичен аспект. Няма да е пресилено дори да се каже, че именно тази тема, заедно с още няколко, възвърна интереса на учените към морфологичната проблематика като цяло. Темата за евиденциалността в българския език също се радва на нестихващ интерес. Ако в началото на ХХ век, пък и по-късно – особено в изследванията на Ю. Трифонов, Ал. Теодоров-Балан и Л. Андрейчин, вниманието е съсредоточено върху значението и функциите на така нар. преизказни (или „приказни“ по Балан) форми, от 70-те години, след появата на основополагащия труд на Г. Герджиков, преизказването и преизказните форми в българския език започнаха да се разглеждат в система с още три типа форми, образуващи хиперкатегорията начин на изказване на глаголното действие от говорещото лице. Така се появи интересът не само към умозаключителните форми, наречени конклузив, но и към недоверчивите (инвертитативните) (по Г. Герджиков) форми, наречени по-късно дубитатив – един термин, който вече може да се смята за напълно легитимиран в българската граматика след употребата му в съчиненията на Ив. Куцаров и Р. Ницолова. Тук остава да вметна само това, че първите две български монографии по темата за евиденциалността – на Г. Герджиков и Ив. Куцаров, макар чрез заглавието си да отнасят читателя само към преизказването, разглеждат тази проблематика на много по-широк фон, в система от няколко типа форми, обединени в отделна граматическа категория (или хиперкатегория).

Авторката на дисертационния труд Кр. Алексова има дългогодишен и траен интерес към темата за евиденциалността – брой на евиденциалите, граматикализации, форми, семантика, модалност, зависимост на евиденциалите с другите глаголни категории и пр. Не е излишно да припомним, че тя се хабилитира за доцент през 2005 г. с книгата „Адмиративът в съвременния български език“ (2003), публикувала е досега десетки изследвания върху адмиратива, конклузива и дубитатива, при това придържайки се строго към изследователската концепция на Г. Герджиков.

Стигаме до рецензирания докторски труд, който представлява венец в граматическите изследвания на Кр. Алексова, първи цялостен труд за дубитатива в

българския език, разгледан в теоретичен и типологичен аспект. Някои от засегнатите въпроси, напр. за формалния инвентар, за степента на граматикализация на дубитативните форми, както и за типологическите индекси за степените на аналитизъм, синтетизъм, композираност и маркираност на дубитативните парадигми, са абсолютна новост в българската граматика.

За да разгледа дубитатива от граматическа, типологическа и прагматическа гледна точка, авторката си е поставила за изпълнение повече от 20 задачи, по-голямата част от които са перфектно разработени съобразно с най-новите граматически постижения в Европа и света. За да не бъде голословен, мога да дам само един пример: разработката на въпроса за наличието на бипартиципанти, бидетерминанти и празни клетки в парадигмата на дубитатива в съвременния български език, както и съществуването на девиантни форми.

4. Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертацията на Красимира Алексова, в размер от 387 стр., се състои от Увод, четири глави, Заключение, Цитирана литература.

В Увода (стр. 6–10) накратко се поставят целите и задачите на изследването и се прави описание на базата данни.

В първата глава „Дубитативът, евиденциалността и модалността“ (стр. 11–36) се разглежда въпросът за семантичния инвариант на евиденциалността и се коментират няколко типологически класификации на известните системи с граматикализирана евиденциалност. Направена е семантична карта на евиденциалността и епистемичната модалност в българския език, в която на дубитатива заедно с конклузива и ренаративността е отредено място за изразяване на опосредствана информация на натуралната епистемичност. Според авторката в българския език има два типа епистемични глаголни категории. Първият тип се представя от граматични категории, при който говорещият отчита достоверността на изказването си от гледна точка на абстрактното логическо мислене. Към този тип категории принадлежи българският презумптив (*ще да*-формите). Към втория тип епистемични категории се отнасят тези глаголни категории, при които говорещият отчита достоверността на изказването си от гледна точка на позициите си в реалния свят, на обвързаността на достоверността с източника на съобщаваната информация, на свидетелската/несвидетелската си позиция, на това дали се опира на чужда информация или на собствено умозаключение. Авторката се съгласява с Г. Герджиков, че вторият тип епистемични категории могат да бъдат

дефинирани като модуси на изказване на действието, а в класификацията на глаголните категории се представят като автономен модус на изказването.

Втората и третата глава имат централно място в дисертационния труд. Втората глава „Семантиката на дубитатива“ (стр. 37–107) е посветена на дефинирането на инвариантното значение на дубитатива, както и на неговите контекстови реализации (11 на брой според авторката). Третата глава „Формална парадигма на дубитатива“ (стр. 108–284) неочаквано заема най-много място в дисертацията – по обем тя е повече от два пъти по-голяма от втората глава. Увлечението по особеностите на формалните парадигми – вариантност, съвпадения на форми, дефективност, девиации, всички дотолкова детайлизирани, че е трудно за читателя да се ориентира в тях, става донякъде в ущърб на семантиката и функциите на дубитатива. Друга особеност на втората и третата глава е, че в тях има раздели, които по мое мнение не са на правилното място. Това се отнася за т. 4 „Типологически аспекти“ и т. 5 „Дубитативът в българската евиденциална система“ на втората глава и т. 7 „Дубитативните форми и синтагматичните параметри на граматикализацията на Кр. Леман“, т. 8 „Някои типологически индекси и техните свойства“ и т. 9 „Взаимоотношения между дубитатива и другите глаголни категории“ от третата глава. Интересно е, че това са раздели, чрез които авторката реализира най-голям принос към темата за дубитатива, като подчинява анализите си на най-новите и модерни граматически теории, при това не ги коментира самоцелно, а сполучливо ги интерпретира спрямо българския език. Някои от тези теоретични постановки стават известни на българския читател именно от съчинението на Кр. Алексова. Ето защо убедено смятам, че ако въпросните два раздела на втората глава все пак имат място там, трябва да се изнесат в нейното начало, а трите раздела на третата глава заслужават да бъдат обособени като отделна нова глава. Иначе подредбата изглежда някак хаотична.

Семантичният инвариант на дубитатива е представен като граматикализация на ‘недоверие на говорещия, резервираност към чуждото изказване’, но на този етап от работата същността на дубитатива не е ясно разграничена от ренаратива, при който също с предаването на чуждите изказвания могат да се намерят степени на дистанцираност, т.е. по мое мнение може да има преливност между ренаратива и дубитатива, границата между тях да не е толкова строга. За съжаление ние засега нямаме цялостно изследване на ренаратива с теоретичния инструментариум, въведен в употреба от Кр. Алексова.

Макар и мимоходом и по друг повод авторката достига до твърдението за семантична преливност между ренаратива и дубитатива. Ето какво казва тя, когато разглежда въпроса за дефективността на някои дубитативни парадигми: „Липсата на

формите не създава неудобство или затруднение за езиковите носители, тъй като преизказните форми за същите времена могат благодарение на контекста (лексикални модификатори за недоверие, съмнение, несъгласие, дубитативна интонация, жестове, мимики и др.) да предадат резервираност спрямо предаваната чужда информация, т.е. да изразят това, което биха изразили липсващите членове на дубитатива“ (стр. 181).

Въпросът за преливността между ренаратива и дубитатива може да се постави и в контекста на въпроса за образуването на дубитативните форми – дали те се образуват от преизказните чрез прибавянето на *бил*, както смятат повечето български учени, или чрез преизказване на конклузивните форми. Това се поставя на разглеждане в началото на третата глава. Авторката се присъединява с второто гледище, застъпено най-напред в труда на Г. Герджиков, но аргументацията ѝ, вкл. представена и схематично, не е убедителна в контекста на преливността. Според Кр. Алексова приемането на възгледа, че дубитативът се получава от ренаратива с добавяне на още една преизказна форма на *съм* не може да опише адекватно семантичния компонент при формообразуването (стр. 109). Гледището, че формите на дубитатива се образуват чрез преизказване на конклузивните форми, продължава авторката, съответства на семантичния аспект на този процес – „от субективно маркирана евиденциална форма (конклузив) чрез преизказване на спомагателния глагол да се получи форма, изразяваща субективно маркирано преизказване, и по-точно – изразяваща резервираност към предаваната чужда информация“ (там). Оставям този въпрос за по-нататъшни дискусии, като отдавам правото на авторката да отстоява своето гледище.

В труда подробно се представят с подходящи примери контекстовите дубитативни варианти – съмнение, несъгласие, препредаване на неистинни твърдения, съмнения в искреността на първичното изказване, дистанциране от чуждата оценка, отхвърляне на несправедливо обвинение, негодувание, възмущение, като се завършва с ироничните употреби на дубитатива, а дистанцирането от собствено изказване е разгледано като негова рядка транспозитивна употреба. В обобщението по този въпрос авторката заключава, че контекстуалните употреби оформят широк континуум на изразяване на резервираност на актуалния пишец или говорещ към информацията в чуждото субстратно изказване. Тя правилно забелязва, че „контекстът създава необозрими вариации“ (стр. 71), ето защо е било необходимо да се направи по-прецизна дефиниция на дубитативните значения не само като варианти на инварианта, а и като инварианти на „необозримите варианти“, т.е. на речевите варианти. По мое мнение те могат да бъдат сведени до 3, максимум 4 броя.

Искам да изтъкна още добрата разработка на типологическите аспекти на дубитатива, особено направените съпоставки с турския език. Намирам за обосновано заключението, че в българския език дубитативът е „евиденциална субкатегория, а не само употреба на някой от косвените евиденциали или отделна категория, изразяваща съмнение и недоверие“ (стр. 89), затова „дубитативът заедно с индикатива, конклузива (инференциала) и ренаратива изграждат четиричленната евиденциална глаголна категория в българския език“ (пак там). Отхвърлени са становищата, че дубитативните глаголни форми са (а) емфатични варианти на преизказните форми, приемани като вид наклонение или самостоятелна категория; (б) преизказни форми на умозаключителното наклонение; (в) глаголна категория с епистемичен характер или явление от периферията на евиденциалността (стр. 91).

В третата глава добре е обоснован въпросът за причините за наличие на „празни клетки“, т.е. за дефективност на дубитативните парадигми. Новост за мене е поставянето на въпроса за наличие на девиантни дубитативни форми, разгледан много подробно и стилно (вж. стр. 182–199), както и разработката на въпроса за степента на граматикализация на явлението във връзка с възможността за проницаемост на композираните дубитативни форми (вж. стр. 210–227).

Четвъртата глава „Прагматични аспекти на дубитатива“ (стр. 285–344) засяга 4 основни въпроса: отношението дубитатив – възпроизведена реч, отношението дубитатив – автор на изказването, отношението дубитатив – лексикални модификатори и маркери за емотивност, отношението дубитатив – употреба на дубитатива в различните типове изречения. Струва ми се, че по-подходящо наименование на главата би било „Употреба на дубитативните форми в текста“, т.е. заглавие, което е по-близо до лингвистиката на текста, отколкото до прагматиката, или по-точно до прагматиката на граматиката.

Заключението може да бъде преработено при издаването на труда като монография, за да не изглежда като обобщение и преглед на съдържанието на главите, а да представя разработката на темата и постигнатите резултати на концептуално равнище.

5. Автореферат

Авторефератът е много подробен, изготвен е коректно и отразява структурата, съдържанието и основните резултати, постигнати в дисертацията.

6. Заключение

Давам изцяло положителна оценка на представения дисертационен труд и предлагам на **Красимира Славчева Алексова** да се присъди научната степен „доктор

на науките“ в област на висшето образование 2. Хуманитарни науки, Професионално направление 2.1. Филология, Научна специалност „Български език – Съвременен български език“.

5 септември 2022 г.

Рецензент:

Чл.-кор. проф. д.ф.н. Стоян БУРОВ